

m a **m** a
m a š

Garrett Ryan

Šialení cisáři, stratené mestá a sochy bez nosa

Zaujímavosti zo sveta starovekých
Grékov a Rimanov

Z angličtiny preložil
Matúš Pavlík

m a
m a š

Garrett Ryan

Šialení cisári, stratené mestá a sochy bez nosa

Zaujímavosti zo sveta starovekých Grékov a Rimanov

Prvé vydanie

Translated from the English Language edition of *Insane Emperors, Sunken Cities, and Earthquake Machines* By Garrett Ryan originally published by Prometheus, an imprint of The Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc., Copyright © 2023 by the author(s). Translated into and published in the Slovak language by arrangement with The Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc.

All rights reserved.

Slovak edition © Vydavateľstvo MAMAŠ 2024

All rights reserved.

ISBN 978-80-8268-168-3

Obsah

Predslov

Prvá časť: Ako vyzeral ich každodenný život?

1. Nosili antickí Gréci a Rimania plavky?

14

2. Pili pivo?

18

3. Užívali drogy?

21

4. Mali zubárov?

25

5. Zdobili ich tetovania?

29

6. Mali noviny?

32

7. Chodili na koncerty?

35

8. Mali verejné školy?

39

9. Skúmali vzdialené územia?

47

10. Praktizovali budhizmus?

53

11. Verili v astrológiu?

60

12. Vedeli, kedy postavili egyptské
pyramídy?

63

13. Predstavovali si svet budúcnosti?

68

14. Blížili sa k priemyselnej revolúcii?

71

**Druhá časť: Ako fungovala ich
spoločnosť?**

15. Ako preukazovali svoju totožnosť?

82

16. Ako investovali peniaze?

86

17. Ako sa vyrovnávali s infláciou?

90

18. Aké boli pravidlá vozovej premávky?

96

19. Ako fungovali ich akvadukty?

100

20. Ako fungovali ich verejné toalety?

106

21. Ako Rimania vybudovali
také kvalitné cesty?

110

22. Ako Rimania skonštruovali
katakomy?

115

Tretia časť: Čo nevšedné prežili?

23. Existovala Atlantída?

124

24. Uskutočnila sa Trójska vojna?

130

25. Ako to skutočne vyzeralo v Sparte?

136

26. Bol Caligula šialenec?

143

27. Aká smrteľná bola erupcia,
ktorá zmietla Pompeje?

148

28. Existovali antické
konšpiračné teórie?

155

29. Koľko Rimanov žilo podľa
zásad stoicizmu?
162

30. Koľko rímskych vojakov
sa dožilo dôchodku?
166

31. Aká bola priemerná dĺžka života
rímskeho cisára?
169

32. Aký bol život v čase
pádu Rímskej ríše?
174

Štvrtá časť: Čo po nich zostalo?

33. Prečo antickým sochám
chýbajú nosy?
180

34. Prečo sú antické mestá
pochované pod zemou?
185

35. Používajú sa niektoré antické
budovy dodnes?
189

36. Čo sa stalo s pokladmi
rímskych cisárov?
193

37. Koľko rímskeho zlata
sa zachovalo dodnes?
198

38. Koľko toho Byzantínci
vedeli o rímskej histórii?
201

39. Čo všetko zničil požiar
Alexandrijskej knižnice?
206

40. Koľko toho vlastne vieme
o antických Grékoch a Rimanoch?
211

Poznámky
217

Predslov

Ako jej predchodca – *Nabé sochy, bojové slony a tuční gladiátori* –, aj táto kniha odpovedá na otázky o antických Grékoch a Rimanoch. Ak ste čítali *Nabé sochy, bojové slony a tuční gladiátori*, štruktúra tohto diela vám bude povedomá. Ak ste ju nečítali – nemusíte sa obávať, ale určite tú knihu odporúčam –, usporiadanie je jednoduché: kniha pozostáva z krátkych kapitol a každá odpovedá na otázku zo starovekého sveta.

Témy siahajú od aspektov každodenného života (napríklad: „Pili pivo?“), cez vieru („Praktizovali budhizmus?“), technológie („Blížili sa k priemyselnej revolúcii?“) a známe udalosti („Aká smrteľná bola erupcia, ktorá zmiotla Pompeje?“), až po súčasnosť („Prečo sú antické mestá pochované pod zemou?“).

Vydal som zo seba to najlepšie, bez ohľadu na tému, aby som poskytol pochopiteľné a stručné odpovede. Pri čítaní vám odporúčam nahliadnúť do poznámok pod čiarou, kde nájdete prehliadku zaujímavostí, ktoré sa nezmestili do hlavného textu.* Všetky najdôležitejšie zdroje sú citované na konci knihy.¹

* Napríklad: napriek jednoduchému papierovému obalu má táto kniha významných predchodcov. Pred devätnástimi storočiami napísal Plútarchos traktát s názvom *Rímske otázky* (časť zbierky esejí *Moralia*), v ktorom sa zamýšľal (okrem mnohých ďalších tém), prečo rímske ženy bozkávajú na pery svojich príbuzných. Za vlády Marca Aurelia vydal istý rímsky učenec knihu o všedných záležitostiach a začal ju riešením jednej z večných otázok: „Aký vysoký bol Herkules?“ V (relatívne) nedávnej dobe zostavil renesančný humanista Angelo Poliziano dve zbierky krátkych, ale brilantných esejí na klasické témy – *Miscellanea*.

I. časť:

**Ako vyzeral ich
každodenný život?**

1 • Nosili antickí Gréci a Rimania plavky?

Predstavte si mračnami zahalené údolie v kopcoch nad mestom Rím. Medzi kameňmi obrastenými machom a rozvoniavajúcimi rododendronmi leží jazierko napájané tenkými stružkami prameňov. Dažďové kvapky čeria hladinu. Na jednom jeho konci v trstí hrdzavie železná mreža, cez ktorú preteká pomalý prúd vody. Kým sa z tvárnic z malty a kamenných usadzovacích nádrží akvaduktu vleje do labyrintu olovených rúr, má za sebou osemdesiatkilometrové klesanie. Nasleduje pozlátený strop spolovice zahalený parou, na vzdialených stenách sa mihnú mozaiky, až voda nakoniec kaskádovito steká do mramorových bazénov Caracallových kúpeľov.

Caracallove kúpele so svojimi stúpajúcimi klenbami, gigantickými oknami* a oslnivou zbierkou sáun a bazénov boli cisárom sponzorovaným vyznaním lásky starodávnej kúpeľnej kultúre. Aj keď si Homérovi hrdinovia občas dopriali horúci kúpeľ, prvé verejné kúpele sa v gréckych mestách objavili až v klasickom období. Väčšina z týchto raných zariadení pozostávala len z miestnosti s radmi vaní, v ktorých návštevníci sedeli a obsluha ich oblievala vodou.

Rímske kúpele boli naozaj veľkolepé. Už prvé zariadenia ponúkali miestnosti s teplou, vlažnou a studenou vodou. Tá sa sústreďovala v spoločných bazénoch vykurovaných pecami a teplý

* *Caldarium*, miestnosť s horúcim bazénom, sa v Caracallových kúpeľoch nachádzalo v rotunde vysokej štyridsaťštyri metrov a priemerom tridsaťpäť metrov – rovnako vysoká a takmer rovnako široká ako Panteón. Sklenené okná v južnej stene rotundy boli väčšie ako okná v ktorejkoľvek stredovekej katedrále. Za jasného dňa, keď sa slnečné svetlo odrážalo od kachličiek a bronzo­vého stropu, tvorila sa v oblakoch pary dúha. Určite išlo o úchvatný pohľad.

vzduch prúdil v potrubiach popod dno bazénov.* Aj zariadenia so základným vybavením často disponovali telocvičnou a masážnymi stolmi. Veľkolepé cisárske diela ako Caracallove kúpele v sebe poňali všetky vymoženosti telocvične a kultúrneho strediska, našli ste tu prednáškové sály a stánky s jedlom, fontány a knižnice, stĺporadia a bazény, to všetko doplnené udržiavanými záhradami so súsošiami.²

Rímske kúpele boli otvorené každý deň, zvyčajne od skorého popoludnia do západu slnka. Aj keď prvé hodiny po otvorení mohli byť vyhradené pre chorých a starých – lekári museli pacientom s otvorenými ranami pripomínať, aby sa vyhýbali bazénom –, široká verejnosť prúdila bránami hneď po odbití zvona (oznamoval otvorenie kúpeľov) s nádobami na olej v rukách a uterákmi pod pazuchami. Najhýrivejší kúpači (ako napríklad cisár Commodus, ktorý sa vraj kúpал sedem alebo osemkrát denne) prichádzali v sprievode otrokov a tí rozmaznávali svojich rozmarných pánov rozvalených v bazénoch. Do štátom dotovaných cisárskych kúpeľov bol vstup voľný, inde sa platil symbolický poplatok obsluhu pri dverách.³

Návštevníci mohli ochutnať lacné víno, klobásky či sex, ktoré ponúkali predajcovia roztrúsení po celom areáli. Po uspokojení svojich chútok sa presunuli do šatní, kde si vyzliekli šaty a uložili ich na police. Aj keď bolo úlohou sluhov brániť krádežiam, sami mali chuť na zlodejnu, a preto zámožní klienti často nasadili na stráženie svojich vecí jedného alebo dvoch otrokov. Návštevníci sa natreli olivovými olejom a išli si zacvičiť na dvor, zdvíhali závažia, hrali hádzanú,** zápasili alebo boxovali. Keď sa poriadne zapotili, mohli si dopriať masáž alebo chvíľu v saune, kde sa olej a pot zoškrabovali zakriveným bronzovým nástrojom známym ako strigil.

* V Caracallových kúpeľoch spotrebovali pece na cirkuláciu horúceho vzduchu približne desať ton dreva denne.

** *Harpastum* bola jedna z najpopulárnejších loptových hier v kúpeľoch. Išlo o kolektívny šport na spôsob ragby alebo futbalu, pri ktorom si súťažiaci prihrávali malú a tvrdú loptu a zároveň sa snažili prekonať obranu súpera. Ďalšou obľúbenou hrou bol *trigon*, pri ktorom si traja hráči stojaci v trojuholníku jednou rukou prihrávali lopty a druhou ich chytali. Vyhral ten zo súťažiacich, ktorý dokázal zachytiť najviac lôpt.

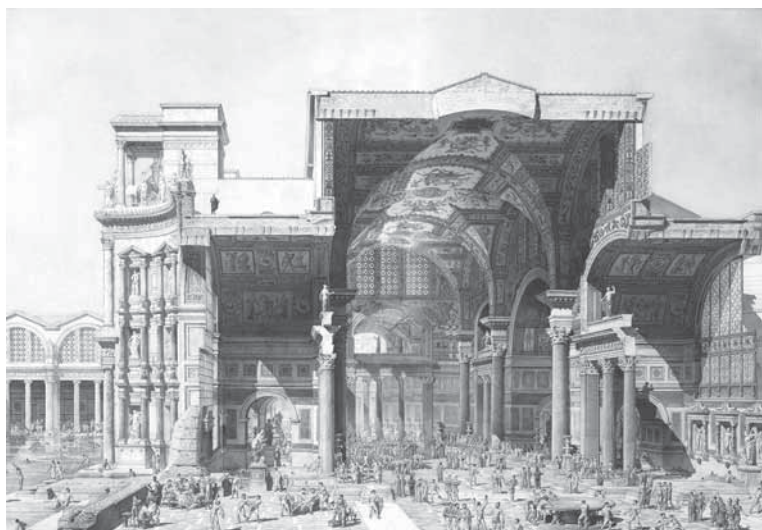
Potom sa konečne vstúpilo do vody.* Väčšina návštevníkov začala v kaldáriu, kde sa nachádzala jedna alebo viac nádrží s horúcou vodou a hĺbkou po pás. Nasledoval prechod do tepidária, kde sa nachádzali nádrže s vlažnou vodou. Na záver prešli do frigidária, kde – v závislosti od veľkosti kúpeľov – ste mohli nájsť čokoľvek od malých umývadiel až po plavecký bazén olympijských rozmerov s nevyhrievanou vodou.⁴

Mimo kúpeľov sa Rimania zvyčajne kúpali nahí. Cicero raz obvinil istú ženu, že si kúpila vilu na Tiberi, len aby mohla pozorovať nahých mužov kúpajúcich sa v rieke. Nahota na verejnosti však bola tabu a výnimkou spočiatku neboli ani kúpele. Marcus Porcius Cato považoval nahotu za neprístojnú dokonca aj v prítomnosti najbližších príbuzných. Ďalšiu komplikáciu predstavovala skutočnosť, že niektoré zariadenia boli určené pre mužov aj ženy. Aj keď sa tento zvyk ani zďaleka nepraktizoval univerzálne – väčšina miest mala oddelené kúpele,** alebo aspoň rozdelili otváracie hodiny pre mužov a ženy –, bol dostatočne rozšírený, aby ho cisári opakovane zakazovali svojimi ediktmi. Zvyk však pretrval až do čias cisára Justiniána, ktorý vyhlásil prítomnosť ženy v mužských kúpeľoch za dôvod na rozvod. Možno to aspoň zlomok návštevníkov podnietilo k tomu, aby si oblieklo plavky.⁵

Rímsky básnik Martialis spomína, že niektoré ženy nosili v kúpeľoch odev (na jeho veľké sklamanie k nim patrila aj jeho priateľka). Poznomenáva tiež, že v kúpeľoch ste mohli vidieť otrokov v „opaskoch“ – starovekej verzii plaviek Speedo. O istom cisárovi z 3. storočia sa hovorí, že mal vo zvyku navštevovať kúpele v špeciálnom kúpacom kostýme doplnenom o plápolajúci šarlátový

* Bohatý rímsky veľmož, ktorý sa dopyčul, že slaná voda v Mŕtvom mori umožňuje plavcom vznášať sa na hladine, si ju dal za obrovské peniaze priviesť loďou do svojich súkromných kúpeľov.

** Pri návšteve malého mestečka južne od Ríma sa istá aristokratka rozhodla, že chce navštíviť pánske kúpele (zjavne boli lepšie vybavené ako dámske) a nariadila úradníkovi, aby vykázal všetkých miestnych mužov, kým sa ona bude umývať.

Prierezový pohľad na Diokleciánove kúpele.

plášť.* Na mozaikách sa nám dokonca zachovali umelecké dôkazy o odevu na kúpanie, podobnom dnešným bikinám. Nič z toho však nenaznačuje, že by sa plavky nosili masovo a neboli doménou len zanedbateľnej menšiny Rimanov. Bohaté literárne zmienky nás nenechávajú na pochybách, že väčšina kúpeľných hostí sa kúpala v Adamovom a Evinom rúchu.⁶

Predstavte si, že sa kúpete nezaťažení oblečením v obrovskom mramorovom bazéne plnom studenej vody. So začervenanou pokožkou sa vynoríte do jesenného slnka a zabalíte sa do uteráka zahriateho od teplej podlahy. Teplo z dlaždíc prehrialo aj sandále a pri návrate do šatne s úľavou zistíte, že vaša tunika je stále na polici. Vyjdete von cez nádherné záhrady okolo žblnkajúcich fontán v Caracallových kúpeľoch, kde vo vánku vlajú listy platanov.

* Olovená tabuľka s kliatbou, nájdená v anglickom meste Bath, privoláva božiu odplatu na zlodēja (pravdepodobne nie veľmi veľkolepej) kúpacej tuniky.

2 • Pili pivo?

Mnoho starovekých kultúr malo bohov piva. Sumeri uctievali Nin-kasi, ktorá osobne varila pivo pre svojich božských kolegov. Aegira, nórskeho boha mora, preslávil jeho zlatý mok, ktorým sa vraj jeho rohy plnili samy. Vlastného boha (bohyňu) piva mali aj Litovčania a okrem neho aj úplne samostatného boha kvasenia piva. Rimania, podobne ako Gréci pred nimi, boha piva nemali.* Žiadneho ani nechceli. Pre Grékov a Rimanov bolo pivo – Grékmi niekedy označované aj ako „jačmenné víno“*** – nevkusné, nechutné a nevhodné pre pery civilizovaného človeka. Jedným slovom bolo pivo barbarské a sfkali ho len tí, ktorí neochutnali plody civilizovanej spoločnosti. V jeho požívateľoch vraj vyvolávalo to najhoršie, napríklad v obyvateľoch Panónie pocit hnevu a chuť vraždiť, aj preto, že nemajú nič lepšie na pitie.⁷

Niekoľko klasických autorov však pripúšťalo, že za určitých okolností môže byť pivo celkom dobré. Xenofón napríklad poznamenal, že arménske pivo – zvyklo sa popíjať cez trstinové slamky – malo lahodnú chuť, keď si ju človek osvojil. Rozšírenejší však bol názor rímskeho historika Tacita, ktorý prirovnal germánske pivo k pokaženému vínu. Pivo sa tiež považovalo za nezdravý nápoj. Aristoteles vyhlásil, že keď ho požívateľ vypil priveľa, omámený padal na chrbát.

* Aj keď Dionýzos (niekedy nazývaný Bakchos alebo Bakchus) bol niekedy považovaný za boha opojných látok vrátane piva, vždy ho spájali primárne s vínom. Jeden autor si všimol, že Dionýzos dal víno len Grékom, čo ho viedlo k špekulácii, či ho nenahnevali ľudia pijúci pivo a on ich za to odmietal ochraňovať.

** Najčastejšie grécke slovo pre pivo bolo *zythos* (v prekl.: penivý). Rimania používali výraz *zythum* pre niektoré druhy piva, ale najbežnejšie sa používalo *cervesia*, ktoré sa zachovalo dodnes v španielskom a portugalskom jazyku ako *cerveza* a *cerveja*. Anglické slovo *beer* (pivo) pochádza z latinského *bibere*, čo znamená „vypíť“.

Lekár Dioscorides analyzoval liečivé vlastnosti dvoch druhov piva. O prvom z nich prehlásil, že spôsobuje nafukovanie; druhé zas zlú náladu a bolesť hlavy.* Postoj grécko-rímskych elít k pivu dokonalo vystihuje aforizmus cisára Juliána, podľa ktorého víno vonia ako nektár, zatiaľ čo pivo páchne ako koza.⁸

Tvárou v tvár tejto kultúrnej nevraživosti by sa dalo predpokladať, že Gréci a Rimania vôbec nepili pivo. Možno to platí o klasickom gréckom období, ale Rimania, naopak, pili veľa piva. Mnohí Rimania v skutočnosti pili takmer výhradne pivo. Aj keď v Taliansku, Grécku a iných oblastiach s klimatickými podmienkami vhodnými na pestovanie viniča prevažovalo víno, pre milióny ďalších obyvateľov, od škótskych vresovísk až po pustatiny Horného Egypta, malo prednosť pivo.**

Pre Rimanov bola typickou baštou piva Galia – približne oblasť dnešného Francúzska. Aj keď sa juh krajiny vyznačoval dlhou tradíciou pestovania viniča, Galovia pokračovali vo varení piva aj stáročia po počiatku rímskej okupácie. Na hostinách hltali pivo z mohutných zubrých rohov a v krčmách ho zas nalievali do hlinených pohárov s nápisom: „Naplň ma pivom!“ Aj v Egypte panovala podobne bohatá pivná kultúra. Hoci víno sa tu vyrábalo už od raných čias, pivo patrilo k obľúbeným nápojom všetkých spoločenských vrstiev. Zašlo to až tak ďaleko, že hieroglyf označujúci akýkoľvek nápoj, bol vyobrazený ako nádoba na pivo. Varilo sa mnoho druhov, od „tmavého piva“ a „sladkého piva“ podávaných v krčmách, až po „večné pivo“, ktoré sa ukladalo do hrobiek. Dobytie Egypta Rómom malo na spotrebu piva len malý vplyv. Aj o mnoho stáročí neskôr mohol Galén nazvať slané ryby a pivo „alexandrijskou stravou“.⁹

* Keď už nič iné, pivná pena vraj mala blahodarné účinky na pokožku. Podľa Plínia Staršieho si ňou galské ženy natierali tvár.

** Najobľúbenejšou alternatívou k pivu bola pravdepodobne medovina. Tú zrejme požívali aj Gréci, ale len pre náboženské a liečivé účely. Hojne ju užívali v pohraničných oblastiach Rímskej ríše a zrejme sa popíjala aj na dvore hunského náčelníka Attilu. Jablčný a hruškový mušt sa konzumoval v oblastiach s rozšíreným pestovaním jablká a hrušiek. Stepní nomádi za hranicami Rímskej ríše preferovali kvasené kobyľie mlieko.

Na opačnom konci ríše príchod rímskych vojakov do severnej Británie v skutočnosti znamenal zvýšenie produkcie piva.* Istý úradník dislokovaný v pohraničnej pevnosti pri Hadriánovom vale požiadal kolegu, aby u miestnych pivovarníkov objednal viac piva pre vojakov – niektorí z týchto producentov boli pravdepodobne vyslúžilí bojovníci. Tí sa mohli zdokonaľovať v pivovarníckom remesle ešte počas služby, keďže rímske pevnosti mali často vlastné pivovary. Nech už ho varil ktokoľvek, rímske pivo chutilo celkom odlišne ako to súčasné. Aj keď sa rovnako ako dnes vyrábalo z jačmeňa a varilo sa podobným spôsobom, rímske pivo malo kyslú chuť a často sa muselo sladit' medom alebo ovocím. Okrem toho sa nie vždy filtrovalo; a aj keď áno, konečný produkt bol kalnejší a zrnitejší ako moderné pivo. V neposlednom rade, keďže sa doň nepridával chmeľ,** zvyklo sa rýchlo kazit'.¹⁰

Súdiac podľa Diokleciánovho ediktu o maximálnych cenách, bolo pivo v Ríme pozoruhodne lacné a v porovnaní s najlacnejším vínom sa zaň platila iba štvrtina ceny. Bolo tiež veľmi rozšírené. K dispozícii máme písomne doložené zmienky o pivovarníckych združeníach v Egypte a v germánskych pohraničných oblastiach. Pivovary sa tiež objavili v niektorých z najväčších rímskych víl v Porýní. Pivo sa však nikdy nezbavilo svojej nelichotivej povesti, napríklad jeden z posledných rímskych cisárov bol zosmiešňovaný ako „pijan piva“. Pre jeho nízky spoločenský status víno postupne vytlačilo pivo a to galské sa stalo jednou z prvých obetí tejto zmeny. Dokonca ešte pred príchodom Ríma začali galské elity dovážať z Apeninského polostrova obrovské množstvo vína, ktoré sa predávalo za také premrštené ceny, že za jeden pohár ste niekedy dostali aj otroka. V ére cisárstva, keď sa vínna réva hromadne vysádzala po krajine,

* Na náhrobnom kameni istého rímskeho veterána stojí: „Kým som žil, hojne som pil; pite, keď ste ešte nažive!“

** Divoko rastúci chmeľ sa nachádzal v strednej Európe, ale do piva sa začal pridávať až v stredoveku. Aj keď sa prvé chmeľnice objavili v ôsmom storočí, trvalo takmer celé tisícročie, kým chmeľ úplne nahradil konzervačné byliny používané vo väčšine stredovekých pív.

sa víno stalo obľúbeným nápojom takmer na celom území Galie. K ešte dramatickejšej zmene došlo v Egypte, kde lacné miestne víno v priebehu 4. storočia prakticky nahradilo pivo.¹¹

V západnej Európe pivo možno zachránil pád Rímskej ríše. Germánski nájazdníci so sebou priniesli pevne zakorenenú kultúru pitia piva a výrazne posilnili jeho spoločenské postavenie. Istý rímsky lekár v službách barbarského náčelníka sa dokonca odhodlal pochváliť pivo ako chutné a výživné. Ríša padla, ale pivo bude žiť ďalej.¹²

3 • Užívali drogy?

Hlboká diera pod trávnatým násypom ukázala, že hrobku vykradli už veľmi dávno. Keďže mala byť zrovnaná so zemou a ustúpiť novému elektrickému vedeniu, archeológ Andrej Belinskij a jeho tím strávili takmer mesiac kopaním k základom starovekého pohrebiska. Na svoje veľké prekvapenie objavili kameňmi vykladanú komoru, ktorú vykrádači hrobov prehliadli, a v nej sa skrývali zlaté náramky a poháre, ťažký zlatý prsteň a dve veľkolepé zlaté nádoby. Na vonkajších stranách týchto nádob boli vyobrazené výjavy z bojových súbojov a mýtické bytosti. Ich vnútro pokrývali záhadné čierne zbytky. Archeológovia poslali vzorku na analýzu do neďalekého laboratória a okamžite sa zistilo, že ide o ópium so stopami marihuany.

Belinského tím odkryl hrobku nomádskeho kmeňa Skýtovi, ktorí obývali pastviny severne od Čierneho mora. Starovekí Gréci poznali skýtske nádoby, ktoré mohli byť vyrobené rukami gréckych remeselníkov a naplnené opiom. Poznali tiež skýtsky zvyk rituálne sa očisťovať potením v chatrčiach, kde hádzali hromady konope na rozpálené kamene* a vytvárali tým oblaky výparov marihuany, vďaka ktorým

* Vo viacerých skýtskych pohrebiskách na Sibíri sa našli bronzové nádoby naplnené kameňmi a konopnými semenami, ktoré mali pri uzavretí hrobky dymiť.